

Oskar Skarsaune:

Kirkens konstantinske fangenskap – ser vi slutten?

Avskjedsforelesning ved Det teologiske Menighetsfakultet

Hvordan begynte det?

I slutten av oktober 312 e. Kr. stod to romerske hæravdelinger oppmarsjert mot hverandre ved den milviske bro rett nord for Roma. Den ene, og minste, hæren kom marsjerende nordfra, ja, de hadde begynt hæertoget i det ytterste nord av Romerriket, i York i England, i 306. Det året ble hæravdelingens fører, den unge Konstantin, utropt til keiserkandidat av sine soldater. Nå var de ankommet Roma, og Konstantins hensikter var åpenbare. Han ville erobre byen og la seg utrope til det vestlige Romerrikets keiser. På litt lengre sikt hadde han enda større planer. Han ville bli hele rikets keiser, og dessuten hele rikets redningsmann, for ingen var i tvil om at Romerriket som helhet var inne i en dyp krise.

Mot hans styrker stod en større hær enn hans, anført av Romas daværende keiser Maxentius. Hans soldater marsjerte under de gamle romerske gudenes beskyttelse. Men Konstantins hær gjorde ikke det. De kirkelige historieskriverne hevder at Konstantin rett før slaget hadde et syn; han så et X-formet kors, og leste en innskrift som sa *In hoc signo vinces*, ved dette tegn skal du seire. Konstantin var lydig mot synet, og plasserte dette tegnet på skjoldene til alle sine soldater. Den 28. oktober fant slaget sted, Konstantin drev sine motstandere tilbake, over den milviske bro, og på markene mot Roma gikk Maxentius' hærstyrker i oppløsning. Konstantin red inn i Roma som Vest-rikets nye caesar. Alltid senere ga Konstantin den Gud æren som hadde vist ham synet av korstegnet. Allerede på forhånd hadde Konstantin vært overbevist monoteist og soldyrker, nå ble han overbevist om at den høyeste Gud måtte være den som også de kristne dyrket, de som æret korstegnet.

Og med det inntoget i Roma var det mye som ble annerledes. Allerede i februar året etter, 313, utga Konstantin, nå keiser i Vest, sammen Øst-rikets keiser, et såkalt toleranse-edikt. Her heter det at

det er vårt forsett å innvilge både de kristne og alle andre full frihet til å følge den gudsdyrkelse hver mann måtte foretrekke. Derved vil den guddom som bor i himmelen, hvem han nå måtte være, vise seg velvillig og nådig mot oss og mot alle som er undergitt vår myndighet. Derfor har vi ment at det vil være gagnlig og riktig at vi erklærer som vår vilje at alle skal nyte full frihet, om de nå har hengitt seg til de kristnes gudsdyrkelse, eller til den religion som de personlig føler passer dem best. Slik vil den høyeste guddom – som vi, uten noen form for tvang, vier oss til å dyrke – kunne fortsette å vise oss sin nåde og godhet i alle ting.

Ikke sant, dette lyder veldig lovende, nesten moderne. Og hadde det blitt med dette, så er det ingen tvil: Konstantin ville ubetinget være vår mann, og vi kunne 28. oktober neste år feire 1700-årsjubileet for slaget ved den milviske bro, det som førte til innføringen av vår form for religionsfrihet, eller i hvert fall *nesten* vår form, i og med at det kan se ut som om Konstantin glemte Humanetisk Forbund og andre ikke-religiøse livssyns-samfunn i sin trosfrihetsparagraf.

Men det *ble ikke* med dette. Drøyt elleve år etter toleranseediktet, i september 324, slo Konstantin sin medkeiser i Øst, og ble dermed enehersker i Romerriket. Allerede samme år ga han en serie nye lover, og de hadde ett og samme fellestrekk. De la begrensninger på all ikke-kristen religionsutøvelse, og fastsatte kristne festdager og martyrdager som felles festdager for alle rikets innbyggere. Kanskje enda viktigere: Keiseren trappet opp en politikk han allerede hadde drevet i den vestlige del av riket – han begunstiget kirken økonomisk. Dette kom blant annet til uttrykk i de enorme kirkebygg som nå ble reist på keiserens initiativ og for hans regning, i Det hellige land, i Konstantinopel, og i Roma. At keiserens langsiktige mål var en omfattende kristning av hele keiserriket, ble tydeligere og tydeligere, og senere, etter et kortvarig tilbakeslag under keiser Julian den Frafalne i 361-63, ble prosessen juridisk fullført med to lover under keiser Theodosius i 380 og 391. Den første av disse kan i norsk grunnlovsdialekt gjengis omtrent slik: ”Romerrikets offentlige religion forbliver den kristne tro, i den form den bekjennes av biskopene i Roma og Alexandria. Alle innvånere i riket ere forpliktete til at bekjenne samme.” Og bestemmelsen fra 391 kunne gjengis: ”All annen offerkult er forbudt og vil blive straffet.”

Slik bestemte keiseren, og slik ble det. Og slik fortsatte det å være i den del av kristenheten som vokste under Romerrikets vern og senere ut av dets skygge. Den vestlige del av riket gikk i oppløsning på 400-tallet, men alle de forskjellige konger og ”keisere” som da tok over, betraktet seg som Konstantins etterfølgere i dette stykke, alle sammen. De satte *sin*

form for makt, kongens eller fyrstens makt, inn med full tyngde, til kirkens vern og til kirkens beste, mente de. I så måte betydde reformasjonen på 1500-tallet ingen endring. Man kan vel heller si at fyrstens rolle i forhold til kirken ble kraftig styrket, ikke minst i de landene som ble lutherske. Vi her oppe i Norden kan antakelig rose oss av å ha de kirker som holder verdensrekorden når det gjelder kongelig kirkestyre. I hvert fall gjør vi det nå, på begynnelsen av 2000-tallet, i Norge og Danmark.

Og ingen bør være overrasket over at likesom Konstantin i sin tid svært ensidig tok kirken til sin brud da ekteskapet mellom kirken og staten ble inngått, – like ensidig ligger makten til å skille seg fra henne fremdeles hos Konstantin og hos ham alene, om nå Konstantin heter Giske, Aasrud eller kirkekomiteen på Stortinget. Og nå som den gang ekteskapet ble inngått, er Konstantins argumenter for å opprettholde ekteskapet meget fromme: Han har jo aldri villet bruden noe annet enn hennes eget beste, og han er også den som best *vet* hva hennes beste er. Siden 300-tallet har Konstantin fulgt ganske godt med i tiden, og modernisert sine synspunkter på mange ting. Men i dette stykket holder han fast ved en ekteskapsforståelse som er førmiddelaldersk. Det kan kjennes ydmykende for bruden, men sånn er det bare.

Og nå kan dere med atskillig rett tro at forelesningen allerede er ved konklusjonen: Ser vi nå slutten på kirkens tvangsekteskap med Konstantin? Antakelig gjør vi det, selv om det fremdeles er usikkert hvor lang tid det vil ta før prosessen er fullført. For tiden er det vel en slags separasjon man tar sikte på, en slags ubestemmelig mellomtilstand.

Ytre og indre fangenskap

Det var imidlertid ikke først og fremst dette jeg tenkte på da formuleringen ”kirkens konstantinske fangenskap” dukket opp. Jeg tror kirkens binding til keisermakten, og kristendommens av Konstantin pålagte oppgave, nemlig å være romerrikets statsbærende og statslegitimerende religion, jeg tror dette *gjorde noe* med kirken og kristendommen. Og lenge tenkte jeg at sterkere enn det bør vi vel ikke si det. I de senere år har jeg nok følt at det bør sies noe sterkere. Jeg tror dette *gjorde mye* med kirken og med kristendommen. Og under forberedelsen av denne forelesningen har jeg slitt med å la være å komme inn på *alt* det som jeg tror denne overgangen *gjorde* med kirken. Opp gjennom årene har jeg skrevet og sagt en del om det, og for ikke så lenge siden oppsummerte jeg noe av det i en artikkel i Tidsskrift for Teologi og Kirke i 2007 (”The Constantinian Turn”). Det jeg skrev der, lar jeg ligge nå. Men

jeg vil ta opp en annen side ved det jeg kunne tenke meg å kalle kirkens *indre* konstantinske fangenskap. For det er mer vanskelig å komme på skuddhold av enn det ytre.

Konstantin hadde altså et kristningsprosjekt for Romerriket. Og når spørsmålet er: Hva gjorde kirkens innlemmelse i dette prosjektet med kirken, da tenker jeg at vi får best grep om det ved å ta utgangspunkt i at dette var et *keiserlig* prosjekt. Hvordan iverksetter en keiser sine prosjekter? Ved å bruke de maktmidler en keiser har. Og de maktmidlene heter lovgivning og straffereaksjoner ved lovbrudd. Andre maktmidler har keiseren bare i beskjeden grad, men disse har han, og disse bruker han. Det kan neppe sies fyndigere og mer pregnant enn Paulus gjør det i Romerne 13: Keiserens maktmiddel er sverdet. Også når keiseren gir lover, truer det et sverd i bakgrunnen når lovene brytes. Keiserens lover henter sin autoritet fra keiserens sverd.

Denne form for makt hadde den førkonstantinske kirken atskillig erfaring med, for det meste negativ erfaring, men ikke utelukkende. Paulus opplevde å bli reddet fra en mulig lynsjing på tempelplassen ved at romerske vaktsovdater grep inn og reddet ham, riktig nok ved å arrestere ham, men likevel. Og han bevarte en grunnleggende tillit til at keiseren ville gi ham en fair behandling hvis det kom så langt som til domsavsigelse. Denne tillitsfulle holdning gjenspeiles i det han sier om øvrigheten i Rom 13. Husk for øvrig at keiseren på dette tidspunkt het Nero (54–68 e. Kr.). Jeg har inntrykk av at mange moderne bibellesere ubevisst leser inn i Rom 13 at det som der sies om øvrigheten handler om en *kristen* øvrighet, og at følgelig Rom 13 kan brukes som en begrunnelse for den kristne øvrighets bruk av sverdet til støtte for kristendommen. Man kan si mye om Nero, men kristen var han avgjort ikke, og en kristen øvrighet lå helt sikkert fullstendig utenfor Paulus' horisont eller forestillingsevne da han skrev dette.

Men denne Paulus' erfaring er snarere unntaket enn regelen. Langt flere kristne opplevde nok at det bilde av keisermakten som tegnes i Johannes Åpenbaring (også der kap. 13), lå mye nærmere deres situasjon og erfaring. Romerriket var riket som forfulgte og drepte Jesu menighet.

Etter Konstantin ble situasjonen fullstendig snudd på hodet. Keiseren begynte å bruke sitt sverd, ikke mot kirken, men mot kirkens motstandere, mot alle dem som ikke var kristne. Og hvor greit var egentlig det? Det ville vært fint om jeg kunne sagt at det syntes kirken ikke var greit. Men dessverre, det kan jeg ikke si. Med noen unntak, flest i begynnelsen, syntes kirken stort sett at det var greit. Han som skulle komme til å få størst innflytelse i den del av kirken som vi tilhører, var Augustin. Det skal sies til Augustins ros at dette var et spørsmål han virkelig sloss med, og at det på ingen måte var selvsagt for ham at keiserens tvang var et

legitimt virkemiddel for kirkens sak. Men han endte med å akseptere det, samt legitimere det teologisk. Både med hensyn til kjettere og utbrytere fra den katolske kirke, som for eksempel den donatistiske kirken i Nordafrika, og med hensyn til gjenværende hedninger, mente Augustin at bruk av keiserlig tvang var på sin plass, og at det var en kristen keisers plikt å bruke den type makt han rådde over, til kirkens beste. Augustins bibelske grunngivning for dette syn er mangfoldig og sammensatt, og trekker store vekslers på Det gamle testamente. Av hans nytestamentlige referanser er det særlig hans bruk av Luk 14,23 som huskes. I vers 23 sier herren i Jesu lignelse til tjenerne sine: ”Gå ut på veiene og stiene og *nød folk* til å komme inn, så huset mitt kan bli fullt.” *Nød dem til å komme inn*– i sin latinske bibel leste Augustin dette oversatt som *coge intrare*, og det kan bety: *tving dem* til å komme inn, tving dem om nødvendig med makt. Med slike og lignende skriftsteder skapte Augustin en teologisk legitimering for at keiseren tvang donatistiske kristne til å gå inn i den katolske kirke, og at han tvang hedninger til å slutte med sin gudsdyrkelse, og i stedet påla dem å feire kristne høytider og helligholde søndagen osv., altså i det ytre leve som kristne.

Han var naturligvis klar over at det bare er menneskenes ytre atferd man kan regulere med slike midler, men han var samtidig overbevist om at dette var en legitim måte å bringe ikke-kristne eller ikke-ortodokse inn under den gode påvirkningen fra evangeliet. Tving dem bare til å være i kirken en stund, så vil nok evangeliets kraft med tiden beseire dem.

Det var en besnærende tanke, og den var egnet til å gi kristne god samvittighet i forhold til det uvante faktum at keiserdømmet, som før hadde brukt sin makt til å forfølge dem, nå brukte den samme makt på samme måte mot ikke-kristne. Og Augustins tanke slo igjennom, den ble rådende lære om disse ting..

Vi møter denne augustinske tankegangen i karikert form i vår egen norske middelalder. Noe av det første som skjedde i landslovene da Norge ble kristnet, var at det ble nedlagt forbud mot å dra på herjetokt som viking, unntatt når det skjedde for ”å herje folk til kristendommen”. Og vi møter tanken senere, der vi minst skulle vente å finne den. Da pietismens vekkelse brøt frem, og mange i kirken begynte å spørre som Brorson: ”Av dømte vrimler stad og land, men hvor er troens brand?” – med hvilke midler ville man da vekke denne troens brann? Fordi den ledende pietisten var kongen i København, brukte han en konges midler. Han gav en ny lov, den såkalte sabbatsordning fra 1735. I denne forordning ble det fastsatt som en plikt for alle å gå i kirken alle søndager og helligdager, og det ble fastsatt straffer for å la det være. Med dette tiltak ville kongen yte sitt bidrag til at troens brann ble tent i folket. Så dypt satt altså den konstantinsk-augustinske tankemodellen, at selv en pietistisk konge velger den konstantinske strategien. Og biskopene tok med takknemlighet

imot denne støtten. Det er slikt jeg tenker på som uttrykk for kirkens indre konstantinske fangenskap.

Kristianisering og misjon

Jeg tenker vi best kan karakterisere den prosessen som skjer når en fyrstes land blir kristnet gjennom lovgivning og tvangstiltak, som *kristianisering*. La meg definere min bruk av ordet ved å avgrense det mot et annet: *misjon*. Jeg tror at vi med disse begrepene kan betegne to nokså forskjellige prosesser, som gir ganske forskjellige resultater. Historisk sett finnes det nok mellomformer, men for mitt analytiske formål er det nyttig å rendyrke dem som ulike typer.

Med misjon mener jeg den type virksomhet som Paulus drev. Han reiste rundt og underviste og forkynte for dem som frivillig valgte å høre ham, og han vant for kristendommen dem som lot seg overbevise om sannheten i det han sa. Denne virksomheten var ikke beskyttet eller understøttet av noe verdslig maktorgan, den hadde ingen annen makt å slå i bordet med enn den som lå i budskapet selv. I det Nye testamente omtales slik virksomhet ikke med ordet misjon, men med ord som evangelisering, forkynnelse, eller, som i misjonsbefalingen hos Matteus: gjøre folk til disipler. Den kirke som ble utbredt og bygget på denne måten, ble bygget nedenfra. Den vokste ved at stadig nye mennesker lot seg overbevise om budskapets sannhet.

Etter Konstantin ble kristendommen utbredt på en helt annen og ny måte, nemlig gjennom de midler som en keiser råder over, først og sist lovgivning, og dertil hørende straffereaksjoner. Et rike får kristne innbyggere fordi kongen, keiseren, fyrsten har bestemt at det skal alle være som bor i hans rike. Dette kaller vi normalt ikke misjon, men jeg synes at kristianisering er et tjenlig ord.

Ser vi på antallet kristne som nås med disse midlene, er det ingen tvil om at kristianisering er en mye mer effektiv metode enn misjon. Man antar at det i Romerriket var noe slikt som 10% kristne på den tiden Konstantin ble keiser. På 300 år hadde altså misjonen nådd dette i og for seg imponerende tallet; til tross for mange små og tre store forfølgelser. Men keiserens kristianisering nådde på drøyt halvparten av den tiden omtrent 100% kristne innenfor romerrikets grenser. Sett fra et utvendig kirkevekst-perspektiv er det ingen tvil: kristianisering drevet av konger og keisere gir den overlegent største kirkevekst. Ni ganger så mange kristne på halvparten av tiden, det betyr, statistisk sett, at kristianiseringen i dette tilfelle var 18 ganger mer effektivt enn misjonen hadde vært.

Men selv ikke den gang var man blind for at de to typer menigheter som oppstår ved disse to metodene, er ganske forskjellige. Riktignok vil en befolkning som blir påtvunget en ny religion, etter en viss tid avfinne seg med situasjonen, og den store majoritet vil i noen grad slutte seg til den nye religionens verdensoppfatning, men sjelden fullstendig, og som oftest på en mer passivt aksepterende måte. De som lar seg *engasjere* av den nye troens innhold på en slik måte at den spiller en svært sentral rolle i deres liv, for ikke å si slik at de er villige til å dø for den, er normalt et lite mindretall.

I den førkonstantinske misjonens tid var situasjonen for *alle* kristne den at martyriet var en alltid tilstedeværende mulighet, mer og mindre sannsynlig, men aldri helt fraværende. De som ble kristne, visste at de måtte betale en ganske høy sosial pris for å bli kristne, og at det i ytterste konsekvens kunne koste dem livet. En menighet som bygges på denne måten, er av en annen art enn den som bygges gjennom kristianisering. Det ser man også på andre måter.

Kristianisering resulterer i nasjonalreligion og folkekirke

Når en religion gjennom lovgivning for et rike eller en nasjon defineres som dette rikets eller denne nasjonens religion, vil den nye religionen etter relativt kort tid av befolkningen defineres inn i rollen som nettopp det: nasjonalreligion. Fra gammelt av har menneskene holdt seg med *lokale* guder og ånder, som er guder for dem som bor på stedet. Det gjør nemlig gudene også. De er i utgangspunktet lokale, ikke universelle, og når man flytter til et annet sted, betyr det normalt at man også skifter guder. Man forholder seg til de gudene som rår og som dyrkes på det nye stedet man kommer til.

Kristendommens gud er i utgangspunktet universell og ikke lokal, men når kristendommen tilkjennes rollen som nasjonens religion, vil den ofte bli oppfattet i lys av den eldre forståelsen av lokal- eller nasjonalreligion med lokale og nasjonale guder. Og her var reformasjonen i hvert fall ikke noe fremskritt, for reformasjonens politiske resultat var, etter den andre riksdagen i Augsburg i 1555, prinsippet *cuius regio, eius religio*: folkets religion følger fyrstens religion, folket tror som fyrsten tror. Jeg mener at dette har lagt sterke sosiologiske føringer i retning av at en nasjonalkirke eller folkekirke sjelden blir en misjonerende kirke. Etter å ha tenkt litt over saken, kan jeg vel egentlig ikke komme på et eneste eksempel på at en typisk folkekirke som sådan driver misjon blant andre folk. (I Irland møter vi en misjonerende kirke i tidlig middelalder, men det var en kloster-basert kirke og en klosterbasert misjon, og altså ingen typisk folkekirke.) I norsk sammenheng møter jeg i hvert

fall oftest den holdningen blant det store flestall av folkekirkenes medlemmer, at her i Norge dyrker vi Gud på den kristne måten, andre steder, for eksempel blant muslimene og jødene, gjør de det på andre måter, og det er greit. Vi lar dem i fred, og synes at de skal la oss i fred. De har sin religion, vi har vår. Blant kristne som tenker slik, vil motstand mot innvandring av muslimer bli oppfattet som en måte å forsvare vår religion på, og jeg er av og til forundret over hvor langt inn i den aktive menighetskjernen denne tankegangen går.

Jeg prøver å stige opp til et enda høyere fugleperspektiv, og her ovenfra fremsetter jeg følgende dristige generalisering: Jeg kjenner intet eksempel på at en folkekirke er resultatet av den prosessen jeg har kalt misjon, altså at prosessen har funnet sted uten noen som helst backing av politiske maktmidler. Mitt inntrykk er at misjon er svært vellykket hvis noe slikt som 20% av en folkegruppe blir kristne, særlig hvis gruppen er stor. Det historiske eksemplet vil være kirkene øst for romerriket, de som holdt til og vokste i det gamle persiske riket og lenger mot øst. Ingen av dem ble noen gang statskirker, ikke hos noen av disse folkene ble fyrstene kristne. Kirkene var ikke alliert med samfunnets maktelite. Under slike forhold synes kirkeveksten å flate merkbart ut når man nærmer seg 20%, og rundt denne prosenten har kirkene i Irak og Iran, for eksempel, vært like til vår tid..

Generaliseringen angående folkekirkene vil da være at de alle sammen, uten unntak, er resultat av lovgivning som gjorde annen tro ulovlig. Hele folket ble tvunget inn i kirken ved lov. Når vi lovpriser folkekirken, bør vi aldri glemme at folkekirken ble skapt gjennom slike midler, som få kristne i dag er stolte over. Men kan vi idealisere et resultat når midlene til å nå det var illegitime? Mot det kan man spørre: ja, hvor illegitime var de egentlig?

To typer makt

Jeg tar en siste teologisk runde med makt-temaet. I omtrent 1700 år av kirkens historie har kirkene i den vestlige verden vært folkekirker i ulike varianter. Befolkning og kristen menighet har vært sammenfallende (med jødene som eneste unntak), og alliansen mellom kirkelig og politisk makt har vært tett, mer og mindre tett, riktignok, men siden 1500-tallet og hos oss, ekstraordinært tett. Er det i seg selv et teologisk problem?

Jeg tar sats ved å sitere et kjent ord av Jesus.

Dere vet at de som blir regnet som fyrster over folkene, undertrykker dem, og stormennene deres styrer dem med hard hånd. Men slik er det ikke blant dere. Den som vil bli stor blant dere, skal være deres tjener, og den som vil være først blant dere, skal

være alles slave. For heller ikke Menneskesønnen er kommet for å la seg tjene, men for selv å tjene og gi sitt liv som løsepenge for mange (Mark 10,42–45).

Jeg sa at dette er et kjent ord av Jesus, men det er vel særlig det siste verset, det om Menneskesønnen som gir sitt liv som løsepenge for mange, som er kjent og ofte sitert. Ordene *før* det siteres langt sjeldnere, til tross for at de henger svært nær sammen med det siste. La meg derfor lese dem en gang til: ”Dere vet at de som blir regnet som fyrster over folkene, undertrykker dem, og stormennene deres styrer dem med hard hånd. *Men slik er det ikke blant dere*. Den som vil bli stor blant dere, skal være deres tjener, og den som vil være først blant dere, skal være alles slave.” Dette sa Jesus etter at de to Sebedeus-sønnene, Jakob og Johannes, hadde gjort noe så uskyldig som å antyde at når Jesus ble intronisert som konge i Guds rike, da kunne de godt tenke seg æresplassene nærmest ham, på hans høyre og venstre side. De var uforsiktige nok til å spørre om dette så høyt at de andre disiplene hørte det, og disse ble forståelig nok sinte på dem. Også det nokså uskyldig og høyst menneskelig, skulle man tro. Men Jesus betrakter ikke dette som uskyldig i det hele tatt. Før han sier det jeg siterte, om kongene på jorden og deres form for maktutøvelse, sier han noen få ord om *sin egen* form for makt. ”Dere vet ikke hva dere ber om”, sier han. ”Kan *dere* drikke det begeret jeg drikker, eller bli døpt med den dåpen jeg døpes med?”

Det er etter at han tredje gang har forklart disiplene om sin forestående lidelse og død at Jesus sier dette, – og vi må, ved ordene om smertensbegeret og smertensdåpen uvilkårlig tenke på Getsemanekampen og korset, der Jesus ga avkall på all egen makt, og motstandsløst utleverte seg til mishandling, død og vanære. Jesu vei til kongsmakt var veien *gjennom dette*, og i Johannesevangeliet er det dette totale avkall på makt og ære som beskrives som Jesu herliggjørelse! I Markus sies tingene litt mer indirekte, men det er samme tanke som antydes. Når Sebedeus-sønnene ber om å få del i Jesu egen kongsherlighet, sier han: Da aner dere ikke hva dere ber om. For Jesus er annerledes-kongen, og hans rike er et annerledes-rike, der det forholder seg stikk motsatt både med makt og med ære og med rikdom, enn hva tilfellet er i alle kjente riker på jorden.

Og som det er med Jesus, slik er, eller skal det være, med og blant hans disipler. Å være en Jesu disippel, er å følge ham i alle ting, også i dette vi nå har fokusert på. Vi møter det i Bergprekenen, der Jesus underviser om hvordan dette annerledes-liv i praksis ser ut. Vi møter det hos Paulus, som sier at det samme sinnelag skal være i oss som i Jesus Kristus. Og så forteller han hvordan dette sinnelag ytret seg: Guds Sønn ga avkall på sin guddommelige

herlighet, han steg ned, han fornødret seg like til døden, ja korsets død. La dette samme sinnelag være i dere, sier Paulus.

Derfor tror jeg det ikke er Paulus' mening at det er en tilfeldig og forbigående egenskap ved menigheten når han sier:

Se på dere selv, søsken, dere som ble kalt: ikke mange vise etter menneskelige mål, og ikke mange med makt eller av fornem slekt. Men det som i verdens øyne er dårskap, det utvalgte Gud for å gjøre de vise til skamme, og det som i verdens øyne er svakt, det utvalgte Gud for å gjøre det sterke til skamme. Ja, det som i verdens øyne står lavt, det som blir foraktet, det som ikke er noe, det utvalgte Gud for å gjøre til intet det som er noe (1 Kor 1,26–28).

Slik, og bare slik, gjenspeiler menigheten sin Herre og sin Gud, for det er hans skikk å handle på den måten, det gjenspeiler det dypeste i Guds vesen. Guds makt i verden åpenbarer seg i det som ser ut som svakhet og avmakt.

La meg ta dette et stykke videre. Når Guds makt i verden ytrer seg i at han identifiserer seg med de avmektige og svake, da er den ikke truende, men nåderik og barmhjertig. Og den kan ikke forveksles med menneskers makt, særlig ikke de mektige menneskenes form for makt. Sistnevnte er regelmessig undertrykkende, det har vi Jesu eget ord for.

Men når keiseren på sin trone – fra og med Konstantin – ble oppfattet som det jordiske avbilde av himmelkongen Kristus på hans trone, da skjedde det en form for *identifisering av den himmelske og den jordiske kongens form for makt*. Og det kan gi katastrofale konsekvenser. Da lokaliseres Guds makt i verden midt inne i den menneskelige makten, og primært der. Og det har ingen godt av. Ikke de menneskene som utsettes for denne makten. Og ikke de mektige menneskene heller, for det gir dem en følelse av guddommelig legitimering av eget maktbruk. Fruktene av det har mildt sagt ikke vært gode opp gjennom historien. Jesus sa engang til disiplene at det skal komme en tid da de som slår dere i hjel skal tro at de gjør Gud en dyrkelse med det. Det dypt tragiske var at det også kom en tid da Jesu disipler selv trodde de gjorde Gud en dyrkelse med å slå kjettere og vantro i hjel.

Jeg tenkte lenge at dette nok var beklagelig, men at man kunne forstå det i lys av samtidens generelle vilkår. Jeg klarer ikke å gi den forklaringen lenger, fordi jeg tenker at det er nettopp der problemet ligger, at det ikke lenger var noen forskjell på kirkens og keiserens

maktbegreper. Og da blir en tekst som den vi leste hos Paulus totalt meningsløs, dens røst forstummer, om den blir lest høyt aldri så mye.

Men i førkonstantinsk tid ble en slik tekst lyttet til, endog av kirkens motstandere, for de kunne klart se at Paulus ga en treffende beskrivelse av menigheten. I ca. 170 e. Kr. møter vi kristendomsmotstanderen Kelsos, og det jeg nå siterer fra ham, virker nesten som direkte polemikk mot 1 Kor 1, og er slik sett en slående bekreftelse på Paulus' beskrivelse:

De som inviterer folk til å slutte seg til mysterie(religionene), begynner gjerne med å si slikt som: Den som har rene hender og en vis tunge, [han komme til oss]... Andre sier: Den som ikke har gjort seg uren, den hvis sjel ikke vet av noe ondt, den som har levd godt og rettferdig [...han komme til oss] ... Men la oss høre hva slags mennesker disse kristne kaller til seg. Hver den som er en synder, sier de, hver den som ikke er klok, enhver som er et barn – kort sagt: enhver som er en stakkar – han vil bli mottatt i Guds rike! (*Contra Celsus* III.59)

En annen hedensk forfatter på samme tid, Lukian fra Samosata, har festet seg ved et annet trekk ved de kristne, et annet felt der de levde påfallende forskjellig i forhold til samfunnet rundt dem. Lukian skrev en dokumentarisk roman om en kjent bedrager i samtiden, Peregrinus. Denne Peregrinus var ekspert på å spille roller, og utga seg en periode for å være kristen. Dette hadde han stor suksess med, og endte opp som biskop. Som sådan ble han arrestert og satt i fengsel, og man skulle tro at tiden var inne til å hoppe ut av rollen. Men nei, ingen grunn til det, for i fengslet fikk Peregrinus det bedre enn han noen gang hadde hatt det, forteller Lukian. De kristne brakte inn mat til ham, overdådige måltider, og de overnattet i cellen hans i fengslet, leste i bibelen og ba sammen med ham, trøstet og styrket ham på alle vis.

For disse stakkarene er overbevist om at de vil bli udødelige og leve evig, så de tilmed forakter døden, ja, noen av dem lar seg endog frivillig utlevere. Deres første lovgiver lærte dem at de alle er brødre, så sant de forplikter seg til å avsverge grekernes guder og dernest tilber denne korsfestede sofisten og lever etter hans lover. Derfor forakter de alt annet, og betrakter all eiendom som felles, og stoler på hverandre i slike saker, uten sikkerhetsstillelse (*De morte Peregrini*).

Skulle man hørt maken. – Men bak den aristokratiske forakten for disse enkle og godtroende menneskene, kan man kanskje også ane en viss undring hos Lukian, kanskje endog en viss beundring. I historien om Peregrinus og de kristne hadde han møtt mennesker hvis atferd var ham ubegripelig. Han velger å latterliggjøre den, men kanskje lå det også en annen holdning bak der et sted. Jeg får i hvert fall en følelse av det.

Aktuelt sideblikk

Det tør være på tide å gå inn for landing etter min flyvetur til dels høyt over landskapet. Dette har blitt litt fragmentarisk og spredt, og ennå har jeg mye å si dere, men dere kan ikke bære det nå, og det kan heller ikke forelesningen. Jeg vil avslutte med å gjenta noen av mine hovedpoeng, men nå med referanse til vår kjære norske kirke.

Jeg møter hyppig blant mine medkristne i kirken en dyp sorg over at det jeg på bakgrunn av denne forelesning vil kalle de konstantinske privilegiene – at de nå fratas kirken i økende grad. En sorg over at det kristne enhetssamfunnet mer og mer forvitrer og forsvinner, at kristendommens tidligere selvsagte plass i Grunnloven og andre lover blir borte, at kristendommens plass i skolen svekkes, osv. Og jeg hører et rop og en bønn: La oss på nytt kristne Norge, la oss gjenvinne kristendommens sterke stilling. Jeg er gjerne med på slike bønner, men ikke når jeg forstår at det er den gamle konstantinske metoden man ser for seg skal lykkes en gang til. Ikke når man synes å tenke at veien til målet også nå er lover, kristne politikere i de strategiske posisjonene som fra samfunnets topp kan virke for kristendommens sak med politiske midler. Jeg tror de midlene aldri i egentlig forstand har vært forenlige med kristendommen som sådan, og i hvert fall er de det ikke nå, da en religionspluralistisk situasjon er kommet for å bli.

Hvis vi fortsatt satser på de konstantinske virkemidlene, vil kirken bli fanget av en paradoks, men lett forståelig mekanisme. I samme grad som kirken mister støtte for sitt budskap nedenfra, og dermed marginaliseres som politisk samfunnsaktør, i samme grad vil alle forsøk på å bøte på dette med tiltak ovenfra, gjennom lovverk og ”kristelig” politikk, bli oppfattet som nok et eksempel på kirkelig maktpolitikk, der kirken gjennom slik form for makt ovenfra vil tiltvinge seg en innflytelse den ikke får på annen måte. Jeg tror ikke et flertall i befolkningen ennå er der at de oppfatter det slik, men et betydelig mindretall gjør det allerede, og jeg tror at dette mindretallet er voksende.

Jeg tror vi som kristne ikke skal gråte over at kirken i økende grad strippest for sine gamle konstantinske privilegier, og som dere skjønner, en sterkt medvirkende grunn til at jeg

tenker slik, er tanken på *med hvilke midler* disse privilegiene ble etablert. Som dere også skjønner, har jeg begynt å tenke på dem som et slags fangenskap, den type subtilt fangenskap der den store komfort i fengslet gjør at friheten synes skummel og farlig. Vi kan fort bli rammet av de egyptiske kjøttgrytenes syndrom.

Jeg tror derfor vi kan rammes av mange verre ting enn det at prestenes formelle makt og autoritet er sterkt avtakende, at biskopenes politiske innflytelse nærmest er utradert, at kirkens status som viktig samfunnsmakt er sterkt svekket. Da er det den konstantinske kirkemodellen som svekkes, det konstantinske ekteskap med kirken som i praksis oppløses og ikke fungerer lenger. Og hvor lenge skal vi gråte over det? Satser vi på den konstantinske modellen som normalordningen og den beste ordningen, fordi vi er blitt så vant til den og betrakter den som helt naturlig, – da dømmer vi samtidig oss selv til å oppleve at vi kjemper en tapende kamp hele tiden, at vi drives tilbake fra skanse til skanse. Vi dømmer oss selv til å være et tapende lag. Det ville være synd, men fremfor alt vil det være grunnleggende galt.

Jeg tror at en etter-konstantinsk kirke i et etter-konstantinsk samfunn – les: et religionspluralistisk samfunn – vil ha en unik mulighet til å finne tilbake til den form for kirke nedenfra, som kirken var i sine tre første århundrer. Hvis vi opplever at det etter-konstantinske samfunnet i Norge blir et samfunn der alle religioner og konfesjoner og livssyn likestilles, og der alle innrømmes full trosfrihet, er vi fremdeles mye bedre stilt enn den førkonstantinske kirken var, og jeg tenker at på sikt er dette det beste vi kan håpe på. Og jeg tenker: mer enn dette bør vi ikke ønske oss heller. Men skulle det gå slik at det sekulære samfunnet tipper over i totalitær sekularisme, som fratrar kirken dens trosfrihet der kirkens tro anses tilstrekkelig politisk uakseptabel, så viser all historie oss at det på ingen måte betyr kirkens død. Kirken var i en lignende situasjon i løpet av sine første 300 år, og i våre dager er mange kirker der fremdeles. Kirken i Kina vandret i dødsskyggens dal under kulturrevolusjonen. Og er i dag kanskje den sterkeste voksende på kloden.

Jeg leste under arbeidet med denne forelesningen Dietrich Bonhoeffers utrolig sterke bok *Etterfølgelse*. Den handler om radikalt kristent disippel-liv. Der Bergprekenen er livs-veiledningen for kristne, der Jesus-ordene etterleves i hverdagen, i all sin radikalitet. Paradoksalt nok tror jeg dette er – ikke den beste, men den *eneste* oppskrift på sann kirkevekst. Før, under, og etter Konstantin.